

گلگشتی در معنای صلوات

زهرا گوهری

دوره تخصصی فلسفه اسلامی

چکیده: از دیرباز دعا و توسل در ادیان آسمانی و غیر آسمانی مجموعه‌ای از نصوص، آداب و رسوم را به خود اختصاص داده است. در این میان، ادعیه اسلامی به واسطه دربرداشتن معارف ناب توحیدی از اهمیت والایی برخوردارند. «صلوات» - درون بر پیامبر اسلام (ص) و آل او (ع) - از جمله کوچکترین و مهم‌ترین دعاهای اسلامی است. نگارنده پس از گزارشی از معنای صلوات و فواید آن، به فرق بین صلوات و صوله پرداخته، به معنای رحمت نیز اشاره کرده است. سپس مقام پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) او را در آیات و روایات مورد بررسی قرار داده و از معنای فلسفی - عرفانی صوات گذرا و مختصر سخن به میان آورده است و در پایان به اهمیت صلوات بر پیامبر و خاندان وی پرداخته است.

کلیدواژه: دعا / صلوات / فواید صلوات / معنای فلسفی صلوات / معنای عرفانی صلوات / اهمیت صلوات / پیامبر (ص) / خاندان پیامبر (ص).

مقدمه

اهمیت صلوات بر پیامبر به خاطر چیست؟ چرا برای استجاب دعا توصیه شده است در ابتدا و انتهای دعاهایمان بر پیامبر و آل او درود بفرستیم؟ درود یعنی چه؟ آیا پیامبر نیازی به صلوات ما دارد؟ اینها سؤالاتی است که درخصوص صلوات به ذهن متبادر می‌شود که این مقاله درصدد پاسخ به آن است.

معنای صلوات و فواید آن

خدایا بر محمد و آل محمد درود فرست.

از فواید صلوات به اتفاق شیعه و سنی این که، انسان با ابراز محبت و دوستی نسبت به پیامبر و آل او قرب به ایشان را که همان قرب به خداست شامل حال خود می‌گرداند. در دنیا ایمان او زیاده شده، در آخرت برخوردار از شفاعتشان می‌شود.

از دیگر ثمرات صلوات زنده کردن و عزت بخشیدن بیشتر به نام پیامبر و آل او است و اسباب پابرجایی بیشتر آیین و رسالت ایشان را فراهم می‌آورد. و نیز موجب قرب بیشتر و جایگاه رفیع‌تر ایشان در بارگاه الهی می‌شود. این سیر بی‌انتهاست و پیامبر می‌تواند مستمراً ارتقاء درجه بیابد. گمان مبریم که ما واسطه فیض به پیامبر و علت فاعلی خبر نسبت به او خواهیم بود، بلکه خدای سبحان منشأ فیض است و ما از او می‌خواهیم رحمت بی‌پایان خود را به پیامبر برساند.

با این توضیح کلی این همه فضایل که برای صلوات ذکر شده (وجوب صلوات در تشهد نماز، دستور قرآنی به تبعیت از خدا و ملائکه بر فرستادن صلوات، استجاب دعا به واسطه صلوات و ...) نیاز به تفسیری واضح تر دارد.

فرق «صلوات» و «صلوه»

دو لفظ از یک ماده گرفته شده‌اند و به اعتبار بکارگیرنده تفاوت می‌کند:

صلوة به معنی دعا است و بر نماز که عبادت خاصی است از باب «نامیدن شی به اسم بعض» اطلاق می‌شود. زیرا بعضی از اذکار نماز دعا است. این واژه زمانی به معنای دعا و نماز است که بنده از مولایش یا مرتبه پایین از مرتبه بالا چیزی را درخواست کند.^۱

همین لفظ صلوة اگر از سوی خدا و فرشتگان نسبت به بندگان و سایر موجودات به کار رود حالت نزول - از بالا به پایین - دارد، به عبارت دیگر، اگر مولایی صلوة برای بنده‌اش بفرستد به معنای رحمت است.^۲ معادل کلمه رحمت در فارسی درود است. پس خداوند و ملائکه به پیامبر صلوات می‌فرستند، یعنی رحمت و درود می‌فرستند.

رحمت یعنی چه؟

۱- رحمت به معنی عام شامل همه هستی، وجود، شرایط مناسب حیات، رزق و ... است که برای هر موجودی به تناسب استعدادش فراهم شده، چنان که به انسان ثروت، مقام، زیبایی و عقل عنایت شده است.
۲- رحمت به معنی خاص مخصوص انسان است و در دنیا شامل حیات طیبه، نورانیت، آرامش دل، دوست و همنشین صالح، توفیق در گرایش به نیکی‌ها و انجام آن، تنفر از گناهان و زشتی‌ها و ترک آن، عاقبت بخیری و ... بوده، در آخرت همان بهشت الهی است که مراتب دارد و رضوان الله بالاترین مرتبه آن است.^۳

مقابل رحمت عام «نقمت» است، یعنی بدشمردن به زبان و در عمل مجازات‌های دنیوی را شامل می‌شود (ناسزا و نفرین). مقابل رحمت خاص «لعنت» است که انسان را از توفیقات الهی و رحمت خاص او دور می‌گرداند.^۴ چنان که از قرآن کریم نیز برمی‌آید لعنت به معنی دوری از رحمت خاص الهی است. به عنوان نمونه: «لعنّاهم و جعلنا قلوبهم قاسیه»^۵: ایشان را لعنت کردیم و قلب‌های آنان را سخت گردانیدیم. «ولکن

۱- راغب اصفهانی؛ مفردات، ۲۹۳؛ المنجد؛ لفظ صلوة.

۲- طباطبایی، المیزان؛ ذیل آیه ۴۳ سوره احزاب.

۳- طباطبایی، المیزان؛ ذیل آیه ۱۵۵ سوره اعراف.

۴- راغب اصفهانی؛ مفردات و صحاح اللغة؛ لفظ لعن.

لعنهم الله بکفرهم فلا يؤمنون الا قليلاً^۱ خداوند ایشان را به سبب کفرشان لعنت کرد، بنابراین جز گروه اندکی ایمان نمی‌آورند.

علو مقام پیامبر و اهل بیت او در آیات و روایات

دل علو مقام پیامبر و اهل بیت او مطالب بسیاری در آیات و روایات آمده است که ذکر نمونه‌هایی از آن تفسیری دقیق‌تر از صلوات ارائه می‌کند.

الف. «رحمة الله و برکاته علیم اهل البیت»^۲ رحمت خدا و برکات او بر شما اهل بیت باد.

ب. در حدیث قدسی: «لولاک لما خلقت الافلاک»^۳ اگر تو نبودی مجموعه هستی - با تمام عظمتش - را نمی‌آفریدیم. پس به سبب تو افلاک آفریده شد و تو واسطه فیض برای آفرینش بودی.

ج. پیامبر(ص): «اول ما خلق الله نوری»^۴ اولین چیزی که خداوند آفرید نور وجود من بود. و به واسطه نور همه چیز ظاهر و هستی نمایان می‌گردد و تمامی نورها از نور پیامبر سرچشمه می‌گیرد. (این اعتقاد بین ما مسلمانان ریشه دارد، زیرا با دیدن نور و روشنایی صلوات می‌فرستیم).

د. پیامبر(ص): «یا علی لولا نحن ما خلق الله آدم و لالجنة و لالنار»^۵ یا علی اگر ما نبودیم خداوند آدم و بهشت و دوزخ را نمی‌آفرید. این حدیث نیز نمایانگر واسطه فیض بودن پیامبر و علی چه در ابتدای خلقت (خلق آدم) و چه در انتهای کار (جنة و نار) می‌باشد.

ه. امام صادق(ع): «نحن اسماء الله التي بدعی بها فیستجاب»^۶ ما آن اسماء الهی هستیم که به آنها دعا شده، اجابت می‌گردد. اسماء جمع است و شامل همه موارد رحمت می‌شود این روایت هم بیان می‌دارد که هر دعایی به وسیله و واسطه ائمه به اجابت می‌رسد.

معنای فلسفی و عرفانی صلوات

فلاسفه اسلامی این مقامات بلند را به صادر اول یا عقل اول نسبت می‌دهند و عرفا به نام‌های متعددی که معروف‌ترین آنها «حقیقت محمدیه» است می‌نامند. فیض و رحمت الهی توسط این حقیقت به هستی و موجودات سرازیر و نازل می‌گردد.

حقیقت محمدیه عرفا یا صادر اول فلاسفه دارای دو جهت است:

۱- نساء/۴۶.

۲- هود/۷۳.

۳- مجلسی؛ بحار الانوار؛ ۱۶/۴۰۶.

۴- محقق داماد؛ رواشع السماویه؛ ۳۵.

۵- مجلسی؛ بحار الانوار؛ ۱۸/۳۴۵؛ علل الشرایع؛ ۱/۵.

ایت ۲۳.

۱- جهت خلّقی که حدوث و احتیاج و نقایص ماده را داراست. اگرچه در همین وجود مادی هم امتیازات بسیاری از سایر مردم دارد.

۲- جهت ربوبی که قدیم و واجب است، البته بالغیر نه بالذات. و به اعتبار باطن (نه ظاهر) مظهر تجلی حق به اسماء است؛ کل اسماء جلالیه و جمالیه. کمالات او عین کمالات حق است و حق از مشکوه ولایت کلیه او تجلی در خلاق می‌نماید. مقام خلافت کلیه محمدیه بالاترین مقامات در عالم وجود است.^۱ حاصل کلام این که ما بر پیامبر صلوات می‌فرستیم؛ یعنی از خدا می‌خواهیم از طریق او رحمت به عالمیان برسد و تداوم یابد. درخواست رحمت برای او و آل او از خدا یعنی درخواست خیر برای همه چیز و همه کس.

معنای آیه صلوات در سوره احزاب

«إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا»^۲
خداوند (به عنوان دهنده رحمت) و ملائک او (به عنوان کارگزاران) همیشه دست‌اندرکارند و به او رحمت می‌فرستند. ای کسانی که ایمان آورده‌اید، شما هم درود بر او بفرستید و تسلیم او باشید. فرستادن رحمت به دو گونه زبانی و عملی می‌تواند انجام شود. زبان به تنهایی و بدون عمل نقشی ندارد. با زبان از خداوند می‌خواهیم به پیامبر رحمت بفرستد و در عمل نه تنها باید خلاف رحمتی انجام ندهیم، که در جهت پاکی و صلاح و پیشرفت گام برداریم و خلاف آیین پیامبر رفتار نکنیم (سَلِّمُوا تَسْلِيمًا). کسی که سبب آلودگی هوا بشود، کسی که طبیعت را تخریب کند، کسی که به همسایه‌اش آزار برساند، کسی که خلاف دستورات دین عمل کند، اگرچه به ظاهر صلوات بفرستد ولی در جهت ارسال رحمت خدا به پیامبر قرار ندارد و در مسیر خدا و پیامبر نیست.

درود فرستادن به خاندان پیامبر

امام باقر(ع) می‌فرماید: «نحن شجرة النبوة و بيت الرحمة و مفاتيح الحكمة و معدن العم و مختلف الملائكة»^۳.
ما درخت نبوتیم و خانه رحمت و کلیدهای حکمت و معدن علم و محل آمد و شد ملائکه.
امام علی‌النقی(ع) در زیارت جامعه می‌فرماید: «بکم فتح الله و بکم یختم الله و بکم ینزل الغیث و بکم یمسک السماء ان تقع علی الارض الا باذنه و بکم ینفس الهمّ و یکشف الضر»^۴.

۱- شرح مقدمه قیصری؛ ۷۱۴.

۲- احزاب/۴۲.

۳- بصائر الدرجات؛ ۷۶.

نتیجه این که دعا برای پیامبر و آل او، دعا برای تمام هستی است. خواسته من به تنهایی مطرح نمی‌شود. وقتی من با این دید وسیع به تمام هستی دعا می‌کنم رحمت الهی که کل هستی را دربر دارد خواسته مرا هم دربر می‌گیرد و مرا هم مشمول لطف و رحمت الهی می‌سازد که البته این رحمت به وسله برگزیدگان به خلقت منتقل می‌شود.

چرا دعا را با صلوات آغاز می‌کنیم؟

سرّ این که هرگاه دعا مقرون به صلوات گردد مستجاب می‌شود، دو چیز است: اول، چون پیامبر اکرم(ص) و آل گرامی آن حضرت، واسطه‌های بین خدا و بندگانش در برآمدن حاجات و رسیدن به انحاء مطالب و درهای معرفت و شناسایی خدا می‌باشند، لذا به هنگام عرض حاجت به درگاه خدا، باید دست توسل به دامن آن بزرگواران زد و در پرتو نام و یاد آنان، تقاضای قبول از خدا داشت. دوم، چون صلوات دعایی است مقبول و مستجاب در محضر حق، از این‌رو وقتی دعای دیگری از بنده، مقرون به آن گردید و یکجا به حضور حق عرضه شد، تمام دعا مقبول و مستجاب می‌گردد. چه آن که خداوند تعالی بزرگوارتر از این است که صلوات را که یک قسمت از دعا است بپذیرد و آن قسمت دیگر دعا را که حاجت بنده است برگرداند.